

ספיחין בשביעית.

איסור ספיחין בשביעית מן הקשים בהלכות שביעית הוא. ביסוד הסוגיא כמה מקורות הנראים כסותרים. ישוב הסתירות הללו באופנים שונים הביא לחילוקי דעות בראשונים ובאחרונים בעינין איסור ספיחין להלכה. במאמר זה נעשה נסיון להבהיר את הסוגיא המורכבת הזאת, והשיי"ת יאיר עינינו לגלות נפלאות תורתו. **תקובל עבודה זו כמנחת תודה לישיבת הכתל ולראשיה על כל הטוב אשר גמלוני בשמונה השנים אשר הסתופתי בצילם.** אמרה תורה: "ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה, שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור. את ספיח קצירך לא תקצור, ואת ענבי נזירך לא תבצור, שנת שבתון יהיה לארץ" (ויקרא, כה ד).

ובתורת כוהנים שנינו: "את ספיח קצירך לא תקצור" – מכאן סמכו חכמים על הספיחין שיהו אסורין בשביעית. "ואת ענבי נזירך לא תבצור" – מן השמור בארץ אי אתה בוצר אבל אתה בוצר מן המופקר. 'לא תבצור' – לא תבצור כדרך הבוצרין". (בהר, פרשת ג, פרק ד, ה).

ועוד שנינו בתורת כהנים: "וכי תאמרו" – עתידים אתם לומר מה נאכל בשנה השביעית, הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו – אם אין (אנו) זורעים מה אוספים, אמר רבי עקיבא: מכאן סמכו חכמים על הספיחין שיהו אסורין בשביעית. וחכמים אומרים: אין ספיחין אסורין מדברי תורה אלא מדברי סופרים, אם כן למה נאמר: 'הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו', אמרת לנו 'לא תזרעו', ומה שאנו אוספים (אין) מכניסו לקיום. אמרת לנו, בערוהו, ומה אנו אוכלין מן הביעור ואילך".

בפיסקה שניה זו של הספרא מופיעה מחלוקת בין רבי עקיבא וחכמים אם ספיחין אסורים מן התורה או מדברי סופרים. ויש לשאול: מה פירוש "אסורים" שאמר רבי עקיבא ושאמרו חכמים, האם הכונה שאסורים הספיחים באכילה, שאסורים מן הביעור ואילך או שמא אין הכונה אלא לאיסור לקיחתם מן השוק מחשש משומר.

ובמשנה שנינו: "הפיגם, והירבוזין השוטים, והחלגלוגות, כסבר שבהרים, והכרפס שבנהרות, והגרגר של אפר – פטורים מן המעשרות, ונלקחים מכל אדם בשביעית, שאין כיוצא בהם נשמר. רבי יהודה אומר: ספיחי חרדל שלא נחשדו עליהן עוברי עבירה. רבי שמעון אומר: כל הספיחין מותרין,

* עיקרו של מאמר זה התפרסם בברקאי ד' בעריכת הגר"ש ישראל.

חוץ מספיחי כרוב, שאין כיוצא בהם בירקות שדה. וחכמים אומרים כל הספיחין אסורין" (מסכת שביעית, פרק ט, א). שתי שאלות עיקריות יש לשאול בפירוש משנה זו. הראשונה, האם מחלוקתם של רבי שמעון וחכמים באיסור ספיחין היא לפי דעת רבי עקיבא, שאיסור ספיחין הוא מן התורה, או לפי דעת חכמים שבספרא שאיסורם משום גזירה. (מה שמסתייע מדברי רבי יהודה במשנה: "ספיחי חרדל מותרין שלא נחשדו עליהן עוברי עבירה"). והשאלה השנייה: האם הנושא במשנה זו הוא איסור אכילת ספיחין או שכלל אין מדובר כאן באיסור אכילה, אלא בחשד שנשמרו בשביעית ולכן נכללים הם באיסור לקיחה מן המשומר.

ראיה לפירוש השני – הרישא של המשנה: "הפיגס והירבוזין השוטים וכו' ונלקחים מכל אדם שאין כיוצא בהם נשמר", ולפי פשוטם של דברים משמע שהמדובר לגבי איסור לקיחה מעם הארץ מחשש משומר. וכן פירשה הגמרא במסכת סוכה את הרישא הזו של המשנה (סוכה, ל"ט). ובמסכת פסחים מצינו נוסח אחר של מחלוקת רבי שמעון וחכמים בספיחין. וכך נאמר שם: "אמר רבה בר בר חנה: סח לי רבי יוחנן בן אלעזר: פעם אחת נכנסתי אחר רבי שמעון בן רבי יוסי בן לקוניא לגינה, ונטל ספיחי כרוב, ואכל ונתן לי ואמר לי: בני, בפני – אכול, שלא בפני – לא תאכל. אני שראיתי את רבן שמעון בר יוחאי שאכל, כדי הוא רבי שמעון בר יוחאי לסמוך עליו בפניו ושלא בפניו. אתה, בפני – אכול, שלא בפני – לא תאכל. מאי רשב"י, דתניא: רבי שמעון אומר: כל הספיחין אסורין, חוץ מספיחי כרוב, שאין כיוצא בהם בירק השדה. וחכמים אומרים: כל הספיחין אסורין. ותרווייהו אליבא דרבי עקיבא דתניא "יהן לא נורע ולא נאסוף את תבואתנו" אמר רבי עקיבא: וכי מאחר שאין אנו זורעים – מהיכן אוספין? – מכאן לספיחין שהן אסורין. במאי קמיפלגי? רבנן סברי: גזרינן ספיחי כרוב אטו שאר ספיחי דעלמא, ורבי שמעון סבר: לא גזרינן ספיחי כרוב אטו ספיחי דעלמא" (פסחים, נא) הרי לפנינו סתירה בין נוסח זה בדעת רבי שמעון לבין הנוסח במשנה שביעית (פרק ט, א) שהבאנו לעיל. במשנה אמר רבי שמעון, שכל הספיחין מותרים, ובגמרא בפסחים אמרו בשמו, שכל הספיחין אסורים. במשנה אמר, שספיחי כרוב אסורים, ובגמרא פסחים אמרו בשמו, שספיחי כרוב מותרים. ובפרט שעשה רבי שמעון בן רבי יוסי בן לקוניא מעשה על פי רבי שמעון בר יוחאי ואכל ספיחי כרוב בשביעית, ולפי המשנה ספיחי כרוב אסורים לכל הדיעות בין לרבנן ובין לרבי שמעון. ובירושלמי שביעית נאמר: "רבי שמעון בר יוחאי הוה עבר בשמיטתא, וחמי חד מלקט שביעית. אמר ליה: ולאוו אסור ולאוו ספיחין אינון, אמר ליה: ולאוו את הוא מתירן, אמר ליה: ואין חברי חלוקין עלי, קרא עליו: ופורץ גדר ישכנו נחש". (שביעית פרק ט, הלכה א).

מוכח מן הירושלמי שרבי שמעון מתיר ספיחין באכילה (כנוסח המשנה) אלא אם נאמר שהמעשה בספיחי כרוב היה (ובפירוש רבינו חננאל, פסחים נא, העלה אפשרות כזאת); ועוד מוכח מכאן, שלדעת חכמים אסורים ספיחין באכילה ולא בלקיחה מן המשומר בלבד. וכן משמע מירושלמי שקלים: "שומרי ספיחין נוטלין שכרם מתרומת הלשכה – רב חייא בר אדא בעי קומי רבי מנא לא נמצא כקומץ על השיריים שאינן נאכלין" (שקלים, פרק ד הלכה א).

נזכיר גם את הבללי במנחות: "ת"ר כשהוא אומר מן הבקר למטה, שאין ת"ל אלא להוציא את הטריפה. והלוא דין הוא, ומה בעל מום שמתרת להדיוט אסורה לגבוה, טריפה שאסורה להדיוט אין דין שאסורה לגבוה, (=ואם כן למה צריך פסוק) אמר רב, דאיכא למימר מנחת העומר תוכיח שאסורה להדיוט (=חדש) ומותרת לגבוה. מה למנחת העומר שכן מתרת חדש (=להדיוט אחר הקרבתה). בשביעית (=שאינה מתרת חדש). שביעית נמי מתרת ספיחין, כרבי עקיבא דאמר: ספיחין אסורין בשביעית (=ולפיכך אינה מתרת כלום להדיוט ואעפ"כ מותרת לגבוה). מוכח מגמרא זו, שספיחין אסורים באכילה לרבי עקיבא, ואילו לחכמים מותרים הם באכילה. (לפחות מן התורה).

אבל מה שניסה הגר"א ("שנות אליהו", שביעית, ט, א) להוכיח מגמרא זו את שיטתו שלדעת חכמים ספיחין מותרים באכילה אינו מובן. שהרי חידושו של הגר"א הוא שלחכמים מותרים ספיחין באכילה גם מדברי סופרים, והאיסור שגזרו אינו אלא על לקיחה מעם הארץ, ומחשש משומר, והרי כאן מדברת הסוגיא על הצורך בפסוק (מן הבקר), ומביאה קל וחומר, ויוכיחי, מדברת היא אם כן על המצב מדאורייתא קודם הגזירה ומנין לו לגר"א להוכיח מכאן שלחכמים מותרים ספיחין באכילה גם מדברי סופרים (=פאה"ש).

ועוד הוכיחו הראשונים מן הגמרא במנחות, שספיחין אסורים לגמרי ולא לאחר הביעור בלבד, שהרי בזמן הקרבת העומר ודאי לא כלתה תבואה לחיה בשדה.

לעומת כל האמור במקורות הללו, מצינו כמה משניות במסכת שביעית שהזכרה בהם אכילת ירקות בשביעית (בקדושת שביעית).

בפרק ז' משנה ג': "ולא יהיה לוקח ירקות שדה ומוכר בשוק אבל הוא לוקט ובנו מוכר על ידו". בפרק ח' משנה ד': "האומר לפועל הא לך איסר זה ולקט לי ירק היום שכרו מותר. לקט לי ירק היום שכרו אסור".

בפרק ח' משנה ז': "אין מבשלין ירק של שביעית בשמן של תרומה שלא יביאנה לידי פסול, רבי שמעון מתיר".

בפרק ט' משנה א': "הפיגס, והירבוזין השוטים, והחלגוגות, כסבר

שבהרים, והכרפס שבנהרות והגרגר של אפר – פטורין מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר".

מכל המשניות הללו עולה קושיא פשוטה: הרי לרבי עקיבא ספיחין אסורים מן התורה, ולרבנן אסורים הם מדברי סופרים, ואם כן כיצד מזכירות המשניות אכילת ירק בשביעית? העיון בשאלות אלה שהזכרנו:

א. כיצד לפרש את הקטעים שבספרא בענין איסור ספיחין – איסור אכילה כללי, איסור אכילה אחר הביעור או איסור לקיחה מן השוק מחשש משומר.

ב. כיצד לישוב את הסתירה בדעת רבי שמעון בין המשנה בשביעית לברייתא בפסחים.

ג. כיצד לפרש את המשניות המתירות אכילת ירק בקדושת שביעית ולישבן עם הסוגיות האוסרות אכילת ספיחי שביעית.

כמו כן דיון בשאלות נוספות: דין ספיחי ששית שנכנס לשביעית וספיחי שביעית שיצאו לשמינית, איסור הנאה מספיחין, איסור האכלת בהמה, ואיסור לקיטה בשביעית. כל אלה הביאו את הראשונים והאחרונים לשיטות שונות בענין איסור ספיחין להלכה.

ראשית, נציע שני פתרונות עקרוניים לסוגיא, אחר כך נביא את דברי הרמב"ם בחיבורו ונשתדל לבאר כיצד השיב הוא לשאלות הנ"ל.

פתרון אחד יש, המציע לחלק בין סוגי ספיחין השונים. ספיחין שנגמרו בששית ונלקטו בשביעית. ספיחין שהחלו לגדול בששית ונגמרו בשביעית, וספיחין שגדלו רק בשביעית. לפי פתרון זה, המקורות הסותרים עוסקים בסוגים שונים של ספיחין, כפי שנפרט לקמן, וממילא הסתירות יתיישבו בדרך זו הלכו בעלי התוס' – ר"ת והר"ש, הרמב"ן בפירושו לתורה, הרא"ש בפירושו למשנה, הרשב"א בחידושיו לתלמוד ועוד ראשונים והיא מסוכמת יפה בהגות רבי עקיבא אייגר על המשניות. (שביעית ט, א).

פתרון שני יש, שאינו מחלק בין סוגים של ספיחין, אלא תולה חלק מן המקורות בשיטת רבי עקיבא שבספרא, וחלק מן המקורות בשיטת חכמים שבספרא ובוזה מיישב את הסתירות. בדרך זו הלך הגר"א (שנות אליהו, שביעית ט, א) כאשר בשיטת חכמים הסביר, שאין כלל איסור אכילת ספיחין גם לא מדברי סופרים, והגזירה לא היתה אלא שלא ליקח מעם הארץ, שמא שומרן בשביעית.

נפרט את שני הפתרונות:

פתרון התוס'

כתב הרמב"ן: "והספיחין האלו האסורין, הם הגדלים בזמן האסור, בתבואה כל שהביאה שליש בשביעית, וכן הירקות כל שצמחו בשביעית

אסורים מן התורה לדברי רבי עקיבא, ולדברי חכמים אסורים מדברי סופרים... אבל הירקות צמחו בששית ונלקטו בשביעית יש בהם משום קדושת שביעית לכל דיניה. להפסד, ולקרבנות, ולסחורה, ולביעור. ואף על פי שגדלו לגמרי בששית לפי שאנו הולכים אחר לקיטה לירק בין למעשר בין לשביעית. אבל אין בהם משום ספיחין. שאינם ספיחי שביעית שהרי בששית צמחו. ואפילו הוסיפו בשביעית, אין בהם דין ספיחין. ובהם שנינו: האומר לפועל הא לך איסור זה ולקוט לי ירק וכו' וכן שנינו לא יהא לוקט ירקות שדה ומוכר בשוק, אבל לוקט הוא ובנו מוכר על ידו. ותנן נמי: הפיגם, והירבוזין, וכולה מתניתין עד ונלקחין מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר... (ויקרא כה, ד).

הרמב"ן מיישב בזה את אותן המשניות האומרות שאוכלים ירק בשביעית, ומסביר שיש שני סוגי ספיחין. ספיחי שביעית כלומר שגדלו בשביעית ואלה אסורים באכילה, וספיחי ששית כלומר שגידולם היה גם בששית ואלה מותרים באכילה. ואפילו אם הוסיפו ספיחין אלה בשביעית. מותרים הם באכילה. אלא שאם נלקטו שבשביעית חלה עליהם קדושת שביעית לפי שבירק הולכים אחר לקיטה לענין שביעית, אבל דין זה אינו נוגע אלא לקדושת שביעית ולא לאיסור אכילת ספיחין. לגבי איסור זה הגורם הקובע הוא זמן גידול הספיחין. ואם גדלו גם בששית אינם נאסרים באכילה שאינם נקראים ספיחי שביעית אלא ספיחי ששית.

תירץ אם כן הרמב"ן בחילוק זה את המשניות המתירות אכילת ירק בשביעית, אבל לא טיפל בסתירה שבין רבי שמעון במשנה לדבריו בברייתא בפסחים.

גם הר"ש משאנץ בפירושו למשנה תירץ כן וזה לשונו: "ויש לתמוה, דהשתא ספיחי שביעית לרבי עקיבא אסורים מדאורייתא אפילו באכילה, ואפילו רבנן מודו דמדברי סופרים מיהא אסירי, כדקתני בהדיא בתורת כוהנים ובכמה משניות אשכחן דשרו באכילה. מתניתין דהכא דהפיגם והירבוזין, וההיא דהאומר לפועל הי לך סלע זה ולקט לי ירק היום בפרק ח', ולוקט ירקות שדה ובנו מוכר על ידו בפרק ז', וצריך לומר דכולהו בשל ערב שביעית, ומה שיש בהן תורת שביעית לפי שנלקטים בשביעית, דבירק אזלינן בתר לקיטה, אבל לענין איסור ספיחין דנפקא לן מדכתיב, מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף. משמע דתחילת גידול בעי בשביעית (מתוך ההשוואה, 'הן לא נזרע' – 'ולא נאסוף'. ועיין בהמשך דברינו מחלוקת פוסקי זמננו מה ההגדרה המדויקת של "תחילת גידול", ומה הראיה מן הפסוק "הן לא נזרע ולא נאסוף") אבל ירק שגדל בששית והוסיף בשביעית, הנהו ספיחי ששית מקרי ולא ספיחי שביעית. (ר"ש, משניות שביעית, ט, א), כנראה, שהרמב"ן והר"ש סוברים: שגם לשיטת חכמים,

שהאיסור הוא מדברי סופרים, לא גזרו אלא בספיחין שגדלו לגמרי בשביעית.

וכן כתב ר"י זה לשונו: "מיהו הא קשיא לר"י דבשמעתא משמע לכו"ע דירקות הגדלון בשביעית אסורין באכילה ובמסכת שביעית משמע דשרו דתנן האומר לפועל וכו' (שביעית, ט, א) ותירץ ר"י: דבשל ערב שביעית מיירי. ומה שיש בהם דין שביעית לענין סחורה ושאר דינים לפי שנלקט בשביעית דבירק אזלינן בתר לקיטה" (תוד"ה "כל הספיחין", פסחים, דף נ"א).

וכן כתב הרא"ש: "והא דתנא הכא, כל הספיחין מותרים באכילה ובקדושת שביעית, ואף על פי שגדלו בששית דכיון שנלקטו בשביעית, דין שביעית נוהג בהן. דבירקות אזלינן בתר לקיטה בין למעשר ובין לשביעית ובהנהי ירקות אמרי כל הני מתניתין דלעיל. ההיא דריש פירקין הפיגם והירבוזין, וההיא דהאומר לפועל לקוט לי בדינר ירק בפרק ח', ולוקח ירקות שדה ובנו מוכר על ידו בפרק ז', דאילו אותם שיצאו בשביעית – אסורים באכילה, לרבי עקיבא מדאורייתא, ולרבנן מדברי סופרים, אבל ספיחין שיצאו בששית דכל גידולם היה בשביעית – מותרים. דלא אסרה תורה אלא אותם שיצאו בשביעית חוץ מתבואה וכו'". (פירוש הרא"ש למשניות שביעית, ט, א) וכ"כ מהר"ם חלאווה בחידושו לפסחים (נא).

ועדיין יש לעיין, איזה שלב בגידול קובע שהירקות הם ספיחי ששית ומותרים באכילה? בלוחות שביעית פרסמו בשם החזו"א, (וכן העיד הרב קלמן כהנא שליט"א שהיו בהשגחתו של החזו"א) שאם הנביטה של הירקות היתה בששית, אעפ"י שכל גידולם היה בשביעית, נחשבים הם לספיחי ששית ומותרים באכילה. והגאון רבי שלמה זלמן אוירבאך שליט"א (ירחון קול תורה, לו, א. וכן בספר מעדני ארץ) תמה מאד על הוראה זו, וטען ש"גדלו בששית לענין שקראו "ספיחי ששית" משמעותו שהגיעו לעונת המעשרות בששית. [ואף שבירק הולכים אחר לקיטה למעשרות, כונתו לשלב גידול שאילולי היינו הולכים בהם אחר לקיטה, היה קובע במעשרות] ומה שחידשו הראשונים אינו אלא שאין הולכים לענין איסור ספיחין בירק אחר הלקיטה, אף על פי שלענין קדושת שביעית הולכים בירק אחר לקיטתו, אבל תנאי לדבר שיקראו ספיחי ששית הוא שהגיעו לעונת המעשרות בששית. (ועיין שם בתשובת הרב ק. כהנא שליט"א ובתשובה לתשובתו מהגרש"ז אוירבאך שליט"א ומה שהסיק שם שלמעשה אם יצאה הוראה זו מהחזו"א – "כבר הורה זקן").

את ההוכחה שהביא הר"ש משאנץ לפירושו מן הפסוק מהן לא נזרע ולא נאסוף, פירשו הרב כהנא, והרב אוירבאך באופנים שונים בהתאם לשיטותיהם לעיל. הרב כהנא, נאמן לשיטתו של החזו"א שהנביטה בששית היא הקובעת, פירש את הראיה מן הפסוק כך: "דהרי לרבי עקיבא נלמד

איסור ספיחין מדכתוב הן לא נזרע, ולרבנן אהאי קרא אסמכינהו – משמע דתחילת גידול בעינן בשביעית כדי לאסור משום ספיחין" (ההשוואה היא בין האיסוף לזריעה) (המעין, וכן הבינו את ראית הר"ש, הרב טוקיצינסקי (ספר השמיטה, ו, ב), והרב זילבר (הלכות שביעית: ג, יז), ועיין עוד בספר תורת שביעית (מז)).

אבל הגאון רש"י אורבך פירש: דלענין איסור ספיחין, כיון דכתיב 'הן לא נזרע ולא נאסוף', אמרינן דכל שהגיעו בששית לשיעור חשוב כזה שראוי להיקרא בשם 'נאסף' אשר נקרא בר"ש 'תחילת גידול' תו לא נקרא בשם ספיחי שביעית אלא ספיחי ששית".

גם התוס' כתבו, לתרץ את המשניות המתירות אכילת ירק, באופן דומה למה שתירצו הראשונים שהזכרנו, אלא שפירשו שהולכים אחר רוב גידולם ולא אחר לקיטה ואם רוב גידולם היה בששית אינם ספיחי שביעית (קידושין ב, תוד"ה, אתרוג) ועיין גם בריטב"א (קידושין, ב), ובסמ"ג (ל"ת רס"ח) שיטות אחרות בזה תלוי בספרתם. יש שביקשו לומר שאין סתירה בין המשניות לפי שאותן המתירות אכילת ירק קודם גזירת ספיחין נשנו, ולפיכך אין שום סתירה כלל. (משנה ראשונה על המשניות שביעית).

התירוץ שהזכרנו עד כה בשם הראשונים המחלק בין ספיחי ששית לספיחי שביעית, עדיין אינו מספיק לישב את המשנה בשביעית פרק ט', ואת הסתירה בינה לבין הברייתא בפסחים.

כדי ליישב כל זאת, מקים הר"ש משאנץ את המשנה בשביעית פרק ט' בספיחי ששית שנלקטו בשביעית. ואם תשאל, והרי כבר אמרנו, שספיחין שלא גדלו בשביעית אין שייך בהם איסור אכילה, לדעת ר"ש ור"י, אף שנלקטו בשביעית, וכפי שהוכיחו מן המשניות המתירות אכילת ירק בשביעית. ואם נקים את המשנה בספיחין שגדלו בששית, מהו שכתוב במשנה 'מותרין ו'אסורין' – תשובתך, 'מותרין ו'אסורין' שבמשנה אין פירושם לענין איסור או היתר אכילה, אלא לענין אכילתן בתורת חולין או בתורת קדושת פירות שביעית, וביאור המשנה הוא: שדעת רבי שמעון, שכל הספיחין שגדלו בששית ונלקטו בשביעית מותר לאוכלם בתורת חולין, חוץ מספיחי כרוב שגוזרים לנהוג בהם קדושת שביעית, מפני חשש הרואים שיחשבו שגדלו הספיחין הללו בשביעית, ודוקא בכרוב שאין ניכר בספיחיו אם גדלו בששית או בשביעית, "שבזמן מועט דרכו לגדל אימהות שהן גדולים". וגם חכמים מסכימים לרבי שמעון שבאופן עקרוני, כל הספיחין שנגמרו בששית אף שנלקטו בשביעית, היו צריכים להיות מותרים באכילה בתורת חולין, אלא שגזרו עליהם "אטו ספיחי כרוב", ולכן אם 'אסורים' כלומר, שיש לאוכלם בקדושת שביעית.

ואף ששנינו במשניות שביעית, שאוכלים ירק בקדושת שביעית, ואת אותן המשניות הרי פירש הר"ש בספיחין שגדלו בששית ונלקטו בשביעית

(שהולכים בירק אחר לקיטתו לענין קדושת שביעית) ואם כן, מדוע מתיר רבי שמעון במשנתנו (שביעית, פרק ט"ו) לאוכלם בתורת חולין? לפי שכאן מדובר שנגמר כל גידולם של הספיחין בששית, ובשביעית לא היתה כי אם לקיטה, ולפיכך אין הולכים כלל אחר לקיטה, ואף לא לקדושה, כיון שגמר הפרי היה בששית.

וכן כתבו התוס': "וא"ת דהכא משמע דאזלינן בירק בתר לקיטה לשביעית, ובמסכת שביעית תנן: כל הספיחין מותרין חוץ מספיחי כרוב, ופירש הר"ש שם, על פי הירושלמי, דאיירי בספיחי ששית הנכנסת לשביעית, ומתריך דהרי ההיא ב' מקום שנהגו' (פסחים נא) דתניא איפכא, כולם אסורים חוץ מספיחי כרוב?

ונראה לומר, דהא דאמר הא בירק בתר לקיטה, היינו כשלא נגמר גידולם בששית אבל נגמר גידולם בששית שרו בין לרבי עקיבא בין לרבי יוסי הגלילי מידי דהוה אבצלים הסריסים" (תוס', ראש השנה, י"ד).

וכן כתב הרשב"א בחידושו והוסיף טעם: "ויש לומר, דהתם בשנגמרו לגמרי בששית שאף על פי שלא נלקטו אלא בשביעית – מותרין, הואיל ולא גדלו בשביעית כלל. וטעמא, משום דבתר גמר פירי אזלינן. דהא דאזלינן בירק בתר לקיטה עיקר טעמא הוא משום דמסתמא בשעת לקיטתו נגמר הפרי". (חידושי הרשב"א, ראש השנה, טו). (ועיי' במהר"ם חלאוה, פסחים נא סוד"ה כל הספיחין).

על נקודה זו חולק כנראה הרמב"ן (בפירושו לתורה), אף על פי שמסכים הוא לביאור החילוק בין איסור אכילת ספיחין לבין דין אכילת ספיחין בקדושת שביעית, שהרי כתב בפירושו: "אבל הירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית, יש בהם קדושת שביעית לכל דיניה... ואף על פי שגדלו לגמרי בששית, לפי שאנו הולכים אחר לקיטה לירק בין למעשר בין לשביעית" (פירוש התורה לרמב"ן, ויקרא, כה, ד).

נבאר עתה כיצד יפרש הר"ש את הסוגיא בפסחים. כתב הר"ש בפירוש המשנה שלו "וההיא (=פסחים), בספיחין שגדלו בשביעית". ולכן מובן מדוע הם אסורים באכילה, ואת סברת המחלוקת בין רבי שמעון וחכמים, כפי שהיא מובאת במסכת פסחים, פירש רבינו תם (הובאו דבריו בפירוש הר"ש ובתוס' פסחים, נא): "דרבי שמעון סובר: ספיחי כרוב שרו משום דכתיב 'את ספיח קצירך' – דבר הנקצר אסר הכתוב, אבל כרוב יש לו קלח גדול וענפים כעין אילן... ועוד, דילא נזרע' משמע דלא אסרה תורה, אלא כעין תבואה הנזרעת מה שאין כן בכרוב דהוה כאילן". ואילו חכמים סוברים שגזרו גם בהם. ומה הטעם שהקימה הגמרא בפסחים את מחלוקת רבי שמעון וחכמים דוקא לפי רבי עקיבא – "ותרווייהו אליבא דרבי עקיבא" – כתב ר"ת: "ודוקא אליבא דרבי עקיבא דאיסור ספיחין מדאורייתא פליגי, אבל לרבנן דפליגי עליה דרבי עקיבא, וסברי דאיסור

ספיחין מדרבנן, ליכא למיגזר". כלומר, ר"ת מסביר שאילו סברו חכמים דרבי שמעון כחכמים דרבי עקיבא, שכל איסור ספיחין אינו אלא מדברי סופרים, לא היו גוזרים ספיחין כרוב אטו שאר ספיחין שאז היתה זו גזירה לגזירה.

ועיין בשער המלך שפירש לדעת הרמב"ם סברא הפוכה. שלשיטת חכמים של רבי עקיבא, שאיסור ספיחין אינו אלא מטעם גזירה, שלא יזרעו עוברי עבירה בשביעית, ויאמרו ספיחין הם, פשוט שאסורים גם ספיחין כרוב שאין הגיון לחלק ביניהם לשאר ספיחין ואילו לדעת רבי עקיבא, שאיסור ספיחין הוא מן התורה, יש הגיון לחלק בין ספיחין כרוב לשאר ספיחין, משום שכרוב דומה לאילן ואינו דומה לדברים הנזרעים שעליהם דיברה תורה ("הן לא נזרעו") במקור: האיסור ולכן, הוכחה הגמרא לתלות את מחלוקת רבי שמעון וחכמים בדעת רבי עקיבא. שאילו היו חולקים בדעת חכמים של רבי עקיבא, לא היתה מובנת שיטת רבי שמעון שמתיר ספיחין כרוב (היפך מה שאמרנו קודם בשם רבינו תם). (שעה"מ, שביעית, ד) מובן, שדברים אלו של שעה"מ נכונים רק לרמב"ם המפרש שטעם גזירת ספיחין הוא משום עוברי עבירה, אבל יתכן שלדעת רבינו תם, טעם האיסור מדברי סופרים הוא אחר לגמרי, שלא יוחלפו הספיחין בירקות שנוזרעו בשביעית שהם אסורים באכילה ואז סברא זו של השעה"מ לא תיתכן. ועיין בדברינו לקמן.

העולה מדברינו, שלפי הפתרון הזה לסוגיא, מיסודם של בעלי התוס', ישנם שלשה סוגים של ספיחין. ספיחין ששית שנגמרו בששית ונלקטו בשביעית – ובאלה נחלקו רבי שמעון וחכמים במשנה אם מותר לאוכלם בתורת חולין או שצריך לאוכלם בקדושת שביעית; חוץ מספיחין כרוב שלכל הדיעות יש לאכלם בקדושת שביעית. הסוג השני: ספיחין ששית שנכנסו לשביעית וגדלו בה ונלקטו בה (ולדעת התוס' במסכת קידושין, בתנאי שרוב גידולם היה בששית) – ובאלה עוסקות המשניות המתירות אכילת ירק בקדושת שביעית. והסוג השלישי: ספיחין שביעית ממש. שהם, אסורים באכילה. לרבי עקיבא, מן התורה. ולחכמים, מדברי סופרים. ולגבי ספיחין כרוב שגדלו לגמרי בשביעית, לשיטת רבי עקיבא, תלוי הדבר במחלוקת רבי שמעון וחכמים המופיעה בברייתא במסכת פסחים: לרבי שמעון, מותרים, ולחכמים, אסורים. ולשיטת חכמים של רבי עקיבא, לפירוש ר"ת – לכל הדיעות, מותרים. ולפירוש שער המלך – לכל הדיעות, אסורים. הקשיים שבפתרון הזה – מבוארים. ראשית, האוקימתות השונות שאין להם רמז במשנה ובברייתא. דוחק לומר, בלא ראייה מן הלשון, שרבי שמעון במשנת 'הפיגס', מתיחס לספיחין שנגמרו בששית ונלקטו בשביעית, ובברייתא בפסחים, מתיחס הוא לספיחין שגדלו בשביעית, ושאר משניות שביעית, מדברות על ספיחין ששית שנכנסו לשביעית.

שנית, הבטוי 'אסורין' שבמשנה לא מתפרש לדעה זו כפשוטו, אלא שאסורין בתורת חולין ונאכלין בקדושת שביעית.

עוד דוחק שלפי זה ההלכה הפשוטה, שהולכים בירק אחר לקיטתו לשביעית, אינה נכונה אלא לגבי קדושת שביעית ולא לגבי איסור אכילת ספיחין. וגם לגבי קדושת שביעית היא נכונה רק בתנאי שלא נגמר גידולן בששית. ועוד דוחק יש כאן, שלפי פיתרון זה, כל הספיחין שנגמרו בששית ונלקטו בשביעית, שהיה ראוי לאוכלם בתורת חולין, גזרו חכמים לנהוג בהם קדושת שביעית, אטו ספיחי כרוב. ומה טעם יש לומר, שגזרו כל הירקות משום כרוב, שבעצמו הוא אסור רק מטעם גזירה, שאינם ניכרים אמהותיו אם של ששית הם או של שביעית.

כמו כן קשה המיבנה של המשנה בשביעית פרק ט'. שתחילתה מתפרשת, לענין איסור לקיחה מעם הארץ מחשש משומר, וכפי שמפורש בגמרא מסכת סוטה (לט), וכפי שפירשה הר"ש, ואילו סופה מתפרש לענין אכילת ספיחין בקדושת שביעית.

ועוד שלפי פיתרון זה, עדיין אינו מבואר היטב, מה הכריח את הגמרא בפסחים, לתלות את מחלוקת רבי שמעון וחכמים בשיטת רבי עקיבא שבספרא, ואף שפירשנו זאת בשני פירושים. ענין זה יבואר היטב לפי הפתרונות האחרים לסוגיא שנציע לקמן.

פתרון הגר"א

הגר"א (שנות אליהו, שביעית, ט, א) מציע פתרון אחר שאינו מבוסס על הרעיון להקים את המקורות הסותרים, בסוגי ספיחין שונים, אלא תולה הוא את כל הסוגיות הסותרות במחלוקת רבי עקיבא וחכמים שבספרא. פירוש זה יתכן רק אם נקדים חידוש של הגר"א בהבנת דעת חכמים שבספרא. הגר"א סובר, שמה שאמרו חכמים שבספרא: "אין ספיחין אסורין מן התורה אלא מדברי סופרים" כונתם לאיסור לקיחה מעם הארץ בלבד ומחשש משומר, אבל באכילה ספיחין אינם אסורים כלל, לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים.

לפי דברים אלו יתכן לומר שהקטע הראשון בספרא הוא לדעת חכמים ולא לרבי עקיבא. ואם כן יובן הקשר בין שתי הדרשות שבספרא: "את ספיח קצירך לא תקצור" – מכאן סמכו חכמים על הספיחין שיהיו אסורין" ולפירוש הגר"א הכונה שאסורין בלקיחה מחשש שימור.

יעת ענבי נזירך לא תבצור' – מן השמור בארץ אי אתה בוצר. אמנם יש להעיר שהבטוי מכאן סמכו חכמים מעיד שזהו לשיטת רבי עקיבא שהרי בשיטתו הוזכר בטוי זה. ועיין בירושלמי פ"ו ה"ח.

נפרש אם כן כיצד הגר"א מתרץ בפשטות את המקורות הסותרים. את משנת 'הפיגם' בפרק ט' בשביעית מפרש הגר"א כפשוטה, וכפירוש הרמב"ם

כפי שמופיע בפיהמ"ש הנדפס וכפי שהיה לפני הכסף-משנה אבל במהדורת הרב קאפח שליט"א, נוסחא אחרת למשנה זו, עיין לקמן), שהמשנה כולה אינה עוסקת כלל באיסור אכילת ספיחין אלא באיסור לקיחה מעם הארץ מחשש משומר. אמנם, שהרישא של המשנה בכך, כן משמע מהלשון "ונלקחין מכל אדם", וכן פירשה אותה הגמ' במסכת סוכה (לט) שהקשתה מסוגיא זו בענין לקיחה מע"ה בשביעית. ואף הרמב"ם פסקה לענין זה (בהלכות שביעית, פ"ח, הי"ב, אבל לעומת זאת עיין בדבריו פ"ג ה"ג ובר"מ שם ועיין בכל זה בדברינו לקמן), וחידושו של הגר"א הוא שכל המשנה עוסקת בכך. וכך פירש הגר"א את המשנה: "הפיגם והירבוזין וכו' ונלקחין מכל אדם בשביעית וכו', דלא חיישינן שמא מן השמור הוא, מפני שאין כיוצא וכו'... ומיירי, דנזרעו בערב שביעית ונכנסו לשביעית. ומי"מ נוהג בהם דין שביעית, דבירקות אזלינן גם בשביעית בתר לקיטה, כדאיתא בגמ'... רבי יהודה אומר, רבי יהודה ורבי שמעון וחכמים חולקים בספיחים אם מותרים ליקח מעם הארץ אם לאו, דרבי יהודה סבירא ליה: דספיחי חרדל מותרים, דחרדל דרך לזרוע ערוגות, ולכך לא חיישינן דילמא עשה גדר בפניהם כדי להישמר רבי שמעון אומר וכו' שאין וכו' דסבירא ליה דביער הם, וביער בודאי הם אינם נשמרים, חוץ מספיחי כרוב, שאין כיוצא בהן ביער, וחכמים סבירא להו, דילמא מן השמור הם..." – ולפי פירושו, נחלקו רבי שמעון וחכמים שבמשנה בביאור דעת חכמים שבספרא. המחלוקת במשנה היא, על מה גזרו חכמים איסור לקיחה מחשש משומר, האם רק על ספיחי כרוב, או על כל הספיחין. וכל אותן המשניות המתירות אכילת ירק בקדושת שביעית, מפרשן הגר"א כדעת חכמים החולקים על ר"ע בספרא, וסוברים (לפי פירושו) שאין כלל איסור אכילת ספיחין לא מן התורה ולא מדברי סופרים. והסוגיות בבבלי ובירושלמי שהבאנו לעיל (ירושלמי: דמאי שקלים ושביעית. בבלי, פסחים), כולם הם לפי רבי עקיבא, הסובר שאכילת ספיחין אסורה מן התורה. ומכאן, שהלכה כרבי עקיבא לפי שסתם הסוגיות בבבלי ובירושלמי נקטו כמותו. וביאור הסוגיא בפסחים הוא, שנחלקו רבי שמעון וחכמים בדעת רבי עקיבא שבספרא האם גם ספיחי כרוב אסורים לר"ע מן התורה, או לא.

כלומר: רבי שמעון וחכמים נחלקו בביאור מחלוקת רבי עקיבא וחכמים שבספרא, ופעמיים נחלקו. פעם אחת (בבריתא בפסחים), בביאור שיטת רבי עקיבא, ופעם אחרת (במשנה בשביעית), בביאור שיטת חכמים שבספרא, שגזרו על קניית ירקות מע"ה מחשש שמור. רבי שמעון סובר שרק על ספיחי כרוב גזרו, וחכמים סוברים שעל כל הספיחין גזרו.

והאמת, שתורף תירוצו כתוב בגמרא בפסחים: ותרווייהו אליבא דרבי עקיבא". וכונת הגמרא, לא כפירוש ר"ת, היא שידעה הגמרא שבמשנה בשביעית מופיעה מחלוקת הפוכה בין רבי שמעון וחכמים ולכן באה לתרץ

ולומר במחלוקת זו המופיעה בברייתא היא לפי רבי עקיבא, והמחלוקת במשנה היא בדעת חכמים.

כך מתבארת כל הסוגיא לפי הגר"א בלא כל אותם הקשיים שצינו לפירוש ר"ש ור"ת. ראשית, אין צורך באוקימתות שונות, ו'מותרין' ו'אסורין' שבמשנה, מתפרשים כפשוטם (לענין איסור והיתר קניה) והבטוי שהולכים בירק אחר לקיטתו, הוא לכל ענין. והעיקר, שחכמים שבמשנה לא גזרו כל הספיחין אטו ספיחי כרוב, אלא הסבירו את איסור קניה, מחשש משומר בכל הספיחין. גם מובן עתה הקשר בין הרישא של המשנה; "ונלקחין מכל אדם" לסיפא שלה. לפי שלפירוש זה המשנה כולה עוסקת בדין לקיחת ספיחין ולא בדין אכילתן. והירושלמי, בשביעית ובברכות, המספר את המעשה שרשב"י גער באדם שליפט ספיחי שביעית – קשה. שהרי שם, משיב אותו אדם לרבי שמעון: "ולאו את הוא דמתירין", ברור אם כן שהכונה לשיטת חכמים שבספרא, ולפי המשנה בשביעית. ואם כן מה משיב רבי שמעון "ולאו חלוקין עלי חברי"? והרי, לפי הגר"א, גם חכמים של רבי שמעון לא חולקים וגם הם סוברים שספיחין מותרים באכילה ולא אסרו אלא קניה מע"ה מחשש שמור.

ותירץ בפאת השלחן (סימן כ"ב) שצריך להגיה שם, ולגרוס: ספיחי כרוב. וגם מה שכתוב אצלנו "רבי שמעון אומר כל הספיחין מותרין חוץ וכו' צריך להיות: אסורין, וזה האיש ליקט ספיחי כרוב.

עוד דוחק בשיטת הגר"א יש בדברי הספרא: שלגר"א כשאמר רבי עקיבא: "מכאן סמכו חכמים על הספיחין שיהו אסורין" כונתו – אסורין באכילה. וכשחכמים חולקים עליו ואומרים: "אין ספיחין מן התורה אלא מדברי סופרים" – אין כונתם שספיחין אסורים באכילה מדברי סופרים אלא שאסורין בלקיחה מע"ה וא"כ דבריהם אינם מקבילים (וכן הקשה בפאה"ש).

אבל אפשר אולי לומר, שחכמים השיבו לר"ע שספיחין אינם אסורים באכילה כלל, ומה ששמע הוא שספיחין אסורים אינו אלא בלקיחתו, ומדברי סופרים. ובפאה"ש תירץ – שהגר"א גרס בספרא: וחכמ"א אין איסור ספיחין לא מדברי תורה ולא מדברי סופרים. והמסקנה להלכה לפי הגר"א – ספיחין שנלקטו בשביעית אסורים באכילה מן התורה כר"ע.

שיטת הרמב"ם בחיבורו

שיטה שלישית בביאור הסוגיא יש לרמב"ם בחיבורו.

הרמב"ם בהלכות שמטה ויובל פרק ד' כתב:

א. "כל שתוציא הארץ בשנה שביעית בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו ושניהם נקראו

ספּיח, בין מן העשבים והירקות שעלו מאליהן ואין להם זרע הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה. ואפילו שדה שנטייבה בשביעית וצמחה פירותיה מותרין באכילה. וזה שנאמר את ספּיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה. ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה. כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר או שקצר לעבודת הארץ כמו שביארנו אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל.

ב. ומדברי סופרים שיהיו כל הספּיחים אסורים באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עבירה שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גינה בסתר וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספּיחים הן. לפיכך אסרו כל הספּיחים הצומחים בשביעית.

ג. הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן. אבל הירקות ששדרך רוב האדם לזרועם בגנות, ומיני תבואה וקטניות, כל הצומח מהן אסור מדבריהם, והמלקטן מכין אותו מכת מרדות.

ד. ספּיחים העולים בשדה בור, ובשדה ניר, ובשדה כרם, ובשדה זרע, מותרין באכילה. ומפני מה לא גזרו עליהם, לפי שאין אדם זורע מקומות אלו."

העולה מכאן, שהרמב"ם פסק כחכמים שבספרא, ופירש את דעתם שספּיחין אסורים באכילה מדברי סופרים (שלא כגר"א), ומטעם גזירה שלא יבואו עוברי עבירה לזרוע בשביעית ולומר ספּיחין הם. ברור גם שהרמב"ם לא מפרש כר"ש ור"ת לחלק בין סוגי ספּיחין שונים, שהרי בפירוש כתב שבירק הולכים אחר לקיטתו (היי"ג ועוד) ועוד שהרי כתב לגבי ספּיחי ששית שנכנסו לשביעית ונלקטו בה: "פול המצרי אם זרעו לירק ונכנסה עליו שביעית, בין ירקו בין זרעו אסור כספּיחי שביעית", נגד דברי הר"ש והתוס'.

כיצד ביאר אם כן הרמב"ם את הסוגיא.

מן ההלכות שצטטנו עולים שני רמזים לשוניים המפנים את הקורא אל המשנה בשביעית (ט, א) וציין אותם הכסף-משנה.

האחד, מה שכתב בה"ב: "ולמה גזרו עליהם – מפני עוברי עבירה", הבטוי הזה מופיע כלשונו במשנה בדברי רב יהודה: ספּיחי חרדל מותרים שלא נחשדו עליהן עוברי עבירה", נראה אם כן שהרמב"ם פרש את המשנה לענין איסור אכילה, מגזירת חכמים של עוברי עבירה ולא כפי שפירש בפיחמ"ש הנדפס (מה שפרסם הרב קאפח במהדורתו, עיין לקמן).

הרמז השני, מה שכתב בהלכה ג': "הפיגם והירבוזין" כתב שם שאין הם אסורים באכילה משום ספּיחין כיון שאין דרך רוב בני אדם לזרועם (וממילא אין טעם לגזור עליהם). "הפיגם והירבוזין" הרי הם מוזכרים

במשנה וא"כ משמע שהרמב"ם בחיבורו מפרש גם את הרישא של המשנה בשביעית לענין אכילת ספיחין ולא לענין לקיחה מן המשומר (כפיהמ"ש וכגר"א) ולפי זה קשה פשט המלים "ונלקחין מכל האדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר", ובפרט, שהגמרא בסוכה (לט) פירשה את הרישא לענין לקיחה מעם הארץ, והרמב"ם עצמו פסקה לענין זה בהלכות שביעית פ"ד הי"ב: "אבל היה מוכר פירות שחזקתן מן ההפקר כגון הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגות והכסבר של הרים וכיו"ב הרי זה מותר ליקח ממנו מעט כדמי שלש סעודות משום כדי חייו של מוכר" וגם שם ציין הכסף משנה למשנתנו. ולפי זה פירש הרמב"ם בחיבור את הרישא של המשנה לשני ענינים. לענין איסור אכילה בפרק ד', ולענין איסור לקיחה בפ"ח. ושור"ר בספר כרם ציון השלם (אוצר השביעית בעריכת הרב רוזנטאל) במאמרו של הרב שמעון בוקשפאן שליט"א, שמפני זה נטה מדברי הכ"מ לפרש שאין מקורו של הרמב"ם בפ"ד מן המשנה בשביעית אלא מסברא, ושאת המשנה פירש רק לענין לקיחה מן המשומר. אך יותר מסתבר ככ"מ שהרמב"ם הסתמך על המשנה. ובפרט שהזכיר שני בטויים ממנה כפי שאמרנו ועיין בכל זה בהמשך דברינו.

נראה שלפי הרמב"ם יתורצו כל המשניות המתירות אכילת ירק בקדושת שביעית, בסוגי ירקות שאין דרך רוב בני אדם לזרעם, או באותן שדות מיוחדות שציין הרמב"ם שלא גזרו בהן גזירת ספיחין. וסיוע גדול לדבריו בטעם גזירת ספיחין וממילא להיתרו במקומות שאין גזירה זו שייכת, מירושלמי בבא בתרא (ה, א): "דאמר רבי ינאי כל הספיחין אסורין חוץ מן העולין בשדה בור ובשדה ניר ובשדה כרם ובשדה זרע. בשדה בור דלא משגח עליה, בשדה ניר דלא בעו מתקניה חקליה, בשדה כרם שלא לאסור כרמו ובשדה זרע שאינו רוצה בהן". ושלא כפירוש הפ"מ שם שפירש הסוגיא לענין גזל, פירשה הרמב"ם לענין ספיחי שביעית, וכן פירשה הרמב"ן (בפירוש התורה, ויקרא, כב).

כתירוץ הזה (שאנו מציעים לפי הרמב"ם) למשניות הללו כתב הרמב"ן הנ"ל בשם – "ויש אומרים" וזה לשונו: "ויש אומרים שאלו הנזכרין [=הפיגם והירבוזין] וכל כיוצא בזה שאין דרך בני אדם לזרעם אבל הם מאליהם יוצאים בהרים ובנהרות ואין בהם איסור ספיחין כלל אף על פי שצמחו בשביעית, שלא גזרו אלא בנזרעים כדי שלא יבואו לזרעם".

והסוגיות שהבאנו מן הירושלמי האוסרות אכילת ספיחין, יתפרשו גם כן במשנה, שהאיסור הוא לדעת חכמים האוסרים אכילת ספיחין מדברי סופרים, ואין צורך לפרשם, כגר"א, אליבא דר"ע (והוא הוכרח לכך לפי שפירש דעת חכמים שספיחין מותרים באכילה), וממילא נפלה הוכחת הגר"א שקיי"ל כר"ע. והטעם שפסק הרמב"ם כחכמים שבספרא ולא כר"ע פשוט שהם הרבים, ועוד שסתם המשנה בשביעית כמותם, לפי הפירוש

שהבאנו קודם. ובפרט שאפשר להסביר כן את כל הסוגיות חוץ מסוגית פסחים שנבאר אותה לקמן. ואם כן, אין צורך לדברי שעה"מ למצוא טעם מדוע פסק הרמב"ם כחכמים שבספרא ולא כרבי עקיבא. נותר לנו לבאר את הסוגיא בפסחים על פי הרמב"ם. כזכור, הביאה הסוגיא ברייתא ובה מחלוקת הפוכה בין ר"ש וחכמים ממה שמצינו במשנה כאן נפרש את הרמב"ם לפי הגר"א, שהרי הגמרא בפסחים עצמה כתבה את התירוץ לסתירה – "ותרוויהו אליבא דרבי עקיבא". והמחלוקת שם בין רבי שמעון וחכמים היא לדעת ר"ע שספיחין אסורים מן התורה, והשאלה אינה אלא אם גם ספיחי כרוב נאסרו מן התורה אם לאו. אבל לפי חכמים (ש"לרמב"ם, הלכה כמותם), שהטעם הוא משום עוברי עבירה, פשיטא שגם ספיחי כרוב נאסרו שהרי אין חילוק בין ספיחי כרוב לשאר ספיחין לענין הגזירה! (היפך מה שכתב ר"ת, ובנקודה זו כשעה"מ אם כי לשאר דבריו אין צורך לפירושו ודו"ק) ולכן לא פסק הרמב"ם שספיחי כרוב מותרים אף שפסק כחכמים. ולפי חשבונו של ר"ת בין לרבי שמעון ובין לרבנן לפי חכמים שבספרא, ספיחי כרוב מותרים).

והחזו"א פירש בדעת הרמב"ם את מחלוקת רבי שמעון וחכמים המופיעה בפסחים, כרב ניסים גאון וזה לשונו: "והא דפליגי ר"ש ורבנן בפסחים שם צריך לפרש כר"נ גאון לענין שביעית הנכנס לשמינית והתיר רבי שמעון ספיחי כרוב קודם שיעשו כיוצא בזה, מפני שהוא זמן מועט מאד, ואנן קיי"ל כחכמים דכל הספיחין אסורין במוצאי שביעית קודם שיעשה כיו"ב, ולפיכך סתם רבינו בה"ה בכל היוצאין למוצאי שביעית אסורין, ומיהו קשה דהא אמר התם דאליבא דרבי עקיבא פליגי וא"כ למאי דקיי"ל כרבנן הדין נותן דספיחי כרוב מותרין קודם שעשה כיו"ב. אח"כ ראיתי בר"ש מפרש דנחלקו בכרוב לאחר שעשה כיו"ב ומשום דכל הירקות עדיין לא הביאו ולא נתפרסם עדיין היתר ספיחין גזרו עליו ולפי"ז למאי דקיי"ל כרבנן דספיחין דרבנן לא גזרו, ושפיר סתם רבינו דכולן אסורין עד שיעשו כיוצ"ב". (חזו"א, שביעית סי' ט' ס"ק ב, ג).

אבל לפי מה שפירשו ברמב"ם, שסוגית פסחים פירושה הוא על פי תירוץ הגר"א, א"כ כל הסוגיא שם מדברת על איסור ספיחין ממש מדאורייתא ולא כר"נ גאון, ואם כן כולה אינה נוגעת כלל להלכה ולא קשה כלום ממנה לרמב"ם.

נמצא שלפי הרמב"ם מיושבת כל הסוגיא בלא צורך לחלק בין ספיחי ששית שנכנסו לשביעית לספיחי שביעית ובכולם הולכים אחר לקיטה. גם דברי חכמים שבספרא מתפרשים כפשוטם שספיחין אסורים באכילה מדברי סופרים. אמנם מה שעדיין יש לפרש לדעת הרמב"ם, מדוע סובר רבי שמעון במשנת שביעית שרק על ספיחי כרוב גזרו, וקשה לומר שרבי שמעון סובר שהגזירה משום עוברי עבירה שייכת רק בספיחי כרוב בלא שנמצא טעם

לכך (ושו"ר שכן הקשה הרב בוקשפאן במאמרו הני"ל על ספיחין), ואפשר לומר ששיטת רבי שמעון במשנה לדעת הרמב"ם היא שלא גזרו כלל איסור אכילה על ספיחין וכרוב אסרו בקניה מן ע"ה ולפי זה רק בדעת חכמים נכנס ענין איסור אכילה ולא בתחילתה של המשנה. אבל דבר זה אי אפשר להולמו לפי דברי הרמב"ם בחיבור, שהרי כבר כתבנו שהזכיר את הפיגם והירבוזין השוטים לענין היתר אכילה, ושנראה (וכפי שהסיק הכ"מ) שהמקור הוא במשנתנו, ואם כן משמע שאת כל המשנה פירש לענין איסור אכילה. ואפשר לומר שרבי שמעון מתיר כל הספיחין רק אם נכנסו מששית לשביעית (וכמו שסובר הר"ש משאנץ אליבא דהלכתא) ואף שהרמב"ם לא חילק זהו מפני שלדעתו הלכה כחכמים שאוסרים כל הספיחין, וכן פירש החזו"א (שביעית ט, ס"ק ב, ג).

והנה, בפירוש המשניות מהדורת הרב קאפח מצינו נוסח אחר של פירוש הרמב"ם למשנה שביעית (ט, א) וכך נאמר שם: "נבאר כלל משנה זו ואח"כ נבאר מליה וכו' לפיכך אם ראינו עם הארץ מוכר פירות שביעית אם היו אותם הפירות ממה שדרך בני אדם לעשות מהם גנות ולשמרם כגון התאנים והענבים והחטים הרי זה אסור לקנות ממנו כלום ואפילו דבר מועט, כי כשתקנה ממנו הרי אתה מוסר לו דמי שביעית ואם היו אותם הפירות מדברים המופקרים במדברות מותר לקנות ממנו בדבר מועט שיעורו מזון שלש סעודות והוא כדי חייו. וכך אמרו אין מוסרין דמי פירות שביעית לעם הארץ יותר ממזון שלש סעודות בד"א בלוקח מן המופקר אבל בלוקח מן השמור אפי' כחצי איסור אסור... ואמרו כאן ונלקחין מכל אדם בשביעית מבואר בתלמוד במזון שלש סעודות בלבד..."

הרי פירש את הרישא לענין לקיחה מע"ה מחשש שימור כפי הגמ' בסוכה וכפי דבריו בפ"ח.

אבל בסוף ביאור המשנה כתב: "וספיחין — שם הצמח הצומח אחרי הקצירה... וכבר נתבאר לנו שכל הירקות הצומחים בלי שיזרעו אותן אלא הם הפקר לא נאסרה אכילתם בשביעית לפי שטעם איסור כל מה שדרך בני אדם לזרעו בכל שנה הוא משום עוברי עבירה שזורעין בשביעית ולפיכך אסרו כל הספיחין. ואין הלכה כר' יהודה, ולא כר' שמעון".

ברור שנוסח זה לא עמד לפני הכ"מ. וכאן תואם הוא את דבריו בחיבור. ומפרש את דברי חכמים על איסור אכילה ומסביר את הרישא שמותרין "הפיגם" באכילה משום שאין דרך לזרעם. נמצא א"כ, שהרמב"ם פירש את הרישא לענין לקיחה מע"ה ומחשש משומר, ואת הסיפא לענין איסור אכילה. אלא, שסוף סוף מוכח מן הרישא שמותר גם לאכול את "הפיגם והירבוזין" וא"כ למדנו את שני הדינים מהפיגם והירבוזין: גם שמותר לאכלם מפני שאין דרך לזרעם, וגם שמותר לקנותם מע"ה מפני שאין חשש ששימורם, ולכן הזכירם גם בפ"ח וגם בפ"ד. אבל עדיין קשה, שבדוגמאות

שהביא הרמב"ם בדבריו שאסור לקנות מע"ה מחשש משומר, הביא: תאנים, ענבים וחטים. ובשלמא תאנים וענבים לא שייך בהם איסור אכילת ספיחין, אבל חטים, הרי בין כך ובין כך אסורים באכילה משום ספיחין. ועוד קשה מן המשנה שביעית פרק ד' (מ"ב): "שדה שנתקוצה – תזרע במוצאי שביעית. שנטייבה או שנדיירה – לא תזרע במוצאי שביעית. שדה שנטייבה – ב"ש אומרים אין אוכלין פירותיה בשביעית ובית הלל אומרים – אוכלין".

הסיפא של המשנה קשה. שלדעת בית הלל, כיצד אוכלין פירותיה של שדה שנטייבה בשביעית, הרי הם ספיחין. והנה, לפירוש ר"ש ר"ת ורמב"ן אפשר לפרש בספיחין שנזרעו ערב שביעית ולפיכך אינם אסורים באכילה כמ"ש, ולגר"א פשוט שאפשר לפרשה כדעת חכמים שבספרא, לביאורו שמוותרים ספיחין באכילה. אבל לרמב"ם קשה. (ובודאי שא"י"א להקים שדה שנטייבה בירקות שאין דרך לזרועם): אך האמת שהרמב"ם עצמו רמז לנו תירוץ למשנה זו שכך כתב בפרק דף בהלכה א': "כל שתוציא הארץ בשנה שביעית וכו' הכל מותר לאכלו מן התורה וכו' ואפילו שדה שנטייבה בשביעית וצמחו פירותיה מותרין באכילה" רמז הרמב"ם בבטוי "שדה שנטייבה" למשנתנו, ופירש אותה קודם הגזירה. שמחלוקת ב"ש וב"ה קדמה לגזירה מדברי סופרים שאסרו אכילת ספיחין.

תירוצים אחרים לסתירה

נזכיר בקיצור תירוצים נוספים לסוגיא בפסחים. שיטת ר"נ גאון: התוס' בספחים נ"א הביא שיטת ר"נ גאון: "ורבינו נסים פירש נמי שמעתא בענין אחר ופירש דהכא בספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית דאסורין מדרבנן עד כדי שיעשו כיוצא בהן וסבר רבי שמעון ספיחין אסורין במוצאי שביעית דכשיראו אותן גדולים יסברו שלקטן בשביעית אבל ספיחי כרוב שאין כיוצא בהם בירק השדה לא גזרו בהן אטו שאר ספיחין דכשיראו אותן גדולים לא יסברו שלקטן בשביעית דדרכן ליגדל הרבה בזמן מועט וכשאכל ר"ש בן לקוניא ספיחי כרוב במוצאי שביעית הוא דאכל רשב"י ולא משמע הכי ורבנן גזרו היתירא אטו איסורא וכולן אסורין".

ועיין בפירושו של הר"ש סירילאו שביעית פ"ט שהאריך בזה. ועיין במאמרו של הרב קלמן כהנא שליט"א על שיטת ר"נ גאון (בספרו חקר ועיון בהלכות שביעית) שפירש אותה על פי חמש מסורות בשמו ופירושו מבוסס על כך שסובר כרש"י, שספיחין נאסרו רק אחר הביעור "והגדל והנלקט במוצאי שביעית אף שנכנס משביעית לרבנן אין בו איסור ספיחין כלל ולר"ע יש בו איסור עד שיצא כיוצא בו. והנכנסים מהששית לשביעית

אם גדלו בששית רוב גידולן אין בהם דין שביעית כלל אף שנלקטו בשביעית" – ע"ש באורך.

ורש"י הביא פירוש מרבתי, שהסבר הסוגיא בפסחים המתירה ספיחי כרוב לרבי שמעון הוא מפני שאינו גדל מזרע כשאר ספיחין אלא "מעיקרין" ולפיכך לא נאסר כשאר ספיחין.

ושמעתי מהרה"ג נחום רבינוביץ שליט"א (בעמח"ס "יד פשוטה" על הרמב"ם), שרצה לתרץ בזה את הסתירה בין המשנה בשביעית לסוגיא בפסחים שמה שהתיר רבי שמעון את הכרוב בברייתא הוא רק כאשר ראה שגדל מאמהות (וזהו שהגמ' מספרת שר"ש לקט בגינה), אבל במשנה בשביעית מדובר על קניית כרוב מן השוק ושם יש לחשוש שגדל כספיחין ממש מזרעים ולכן אסר ר"ש כרוב, ובזה פירש ירושלמי (פי"ח ה"ז) המחלק בין ספיחי היתר לספיחי איסור לר"ע ע"ש, והכונה לחלק בין ספיחין הגדלים מזרעים לספיחים הגדלים מאמהות ועיקרין ואכמ"ל.

ובספר פאת השלחן הביא בשם כפתור ופרח (פרק מ"ז) שגרס במשנה שביעית רבי ישמעאל ולא רבי שמעון והוא שחולק וסובר; "כל הספיחין מותרין חוץ מספיחי כרוב" וממילא אין שום סתירה לברייתא המובאת בפסחים, אלא שיהיה קשה מן הירושלמי בשביעית וברכות ששם הגירסא: "רשב"י עבר וכו", "א"ל ולא את הוא דמתירן" וצריך להגיה שם כפי שהגיה הפאה"ש לדברי הגר"א (עיין בדברינו לעיל), שדוקא בספיחי כרוב היה המעשה.

ספיחי שביעית במוצאי שביעית

שלוש משניות, שתי תוספתות ומימרא בירושלמי הם המקורות העיקריים לדין ספיחי שביעית במוצאי שביעית.

המשנה במסכת שביעית פרק ה' משנה ה': "מאימתי מותר אדם ליקח לוף במוצאי שביעית, רבי יהודה אומר, מיד. וחכמים אומרים, משירבה החדש".

ובפרק ו' משנה ד': "מאמתי מותר אדם ליקח ירק במוצאי שביעית, משיעשה כיוצא בו. עשה הבכיר הותר האפיל. רבי התיר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד".

והמשנה בתרומות פרק ט' משנה ד': "גידולי תרומה, תרומה וגידולי גידולן, חולין. אבל הטבל ומעשר ראשון, ספיחי שביעית... גידוליהן חולין".

ובתוספתא שביעית פרק ד': "בצלים שנכנסו מערב שביעית לשביעית או שיצאו משביעית למוצאי שביעית, אם עשו כיוצא בהם מותרין ואם לאו אסורין. אמר רבי יוסי מעשה שזרעו כרם גזור בציפורי בצלים, למוצאי שביעית זרעוהו שעורים והיו פועלים יורדין ומנכשין לתוכו ומביאין ירק לתוך קופותיהם ובאו ושאלו את רבי יוחנן בן נורי ואמר, אם עשו כיוצא בהם

מותרין ואם לאו אסורין". "אוכלין על הירק מן האפיל על הבכיר מן הרחוק על הקרוב. הותר מקום אחד הותרו כל המקומות". ובתוספתא שביעית פרק ה': "ספיחין של שביעית אין תולשין אותן ביד אבל חורש הוא כדרכו ובהמה רועה היא כדרכה".

ובירושלמי דמאי (פרק ב' והובא בתוס' פסחים נח ע"ב) – "ולענין ספיחין, מר"ה ועד חנוכה איסור ספיחין. מחנוכה ועד עצרת היתר ספיחין. מן העצרת ועד ראש השנה – צריכה" והתוס' הנ"ל גרסו מחנוכה ועד ר"ה היתר ספיחין וכתב הכ"מ שכנראה כך היתה גירסת הרמב"ם. (ועיין ר"ש סירלאו, שביעית שהאריך בזה).

והנה, אף שלא נזכר בפירוש איסור ספיחין של שביעית במוצאי שביעית, הוא מוכח מן המקורות שהבאנו. המשנה בתרומות שגידולי ספיחין חולין בודאי מדברת לא על מי שזרע אותן בשביעית באיסור (שאז קשור הענין לבעיה נוספת) אלא בזרע ספיחי שביעית אחר שביעית. וכן כתב הרמב"ם (פ"ה ה"ו) "והזורע ספיחי שביעית אחר שביעית הגידולין מותרין": ומכך שהמשנה מתירה את הגידולין בלבד. (ובשבת הארץ העיר שהגידולין מותרין רק במה שזרעו כלה, ועיין גר"א על המשנה בתרומות) משמע, שספיחי שביעית עצמם אסורים במוצאי שביעית.

וכן מוכח מן התוספתא בשביעית (פ"ה): "ספיחין של שביעית אין תולשין אותן ביד אלא חורש כדרכו ובהמה רועה כדרכה" ובודאי מדובר כאן על מוצאי שביעית שהרי כתוב "חורש כדרכו" ואעפ"כ אין תולשין אותן ביד. (ובספר פאת השולחן סי' כ"ב אות ב' הביא שיטת הערוך בערך ספיחין המצטט את התוספתא מפרשה בשביעית, וגורס "'תולש כדרכו" ולא "חורש כדרכו" וממילא אין שום הוכחה).

ושתי המשניות בשביעית (ה, ו; ו, ד) מדברות על זמן היתר קניית לוף וירק בשוק במוצאי שביעית. "מאימתי מותר אדם ליקח לוף במוצאי שביעית", "מאימתי מותר אדם ליקח ירק במוצאי שביעית" והזמנים הם: "מיד", "משירבה החדש" או מ"כשיעשה כיוצא בו". ויש לחקור מהו הטעם. האם כשיגיעו הזמנים הללו מותר לקנות לוף וירק בשוק מתוך הנחה שאין הם מספיחי שביעית אלא מפירות שמינית, או מפני שאף אם היו ספיחי שביעית כבר הותרו.

מן הירושלמי משמע שההתר במוצאי שביעית הוא משום שתולין שהספיחים הם מן המותר. (ובפרט לפוסקים שהגזירה מדרבנן, לא החמירו). "ומה שאמר: 'עשה הבכיר הותר האפיל' לטעם הירושלמי דתלין בשל היתר, הי"נ תלין שממקום הבכיר הובאו" (לשון מהר"י קורקוס בפירושו לרמב"ם, שביעית). ורבי שהתיר קניית ירק מיד, פירשו הר"ש בשם הירושלמי, משום שמביאים ירק מחוץ לארץ. והגר"א, דחה פירושו בירושלמי, ופירש הטעם משום שירק צומח בשניים שלשה ימים.

(י'וארץ צבי ממהרת לגדל פירותיה" – עיין שבת הארץ).

אבל מן התוספתא (ד, ז): "בצלם שנכנסו מערב שביעית לשביעית או שיצאו משביעית למוצאי שביעית אם עשו כיוצא בהם מותרים" – משמע שההתר הוא של ספיחי שביעית שנשארו בקרקע בשמינית – "שזה פירוש שיצאו כמו שנכנסו לשביעית" (לשון מהר"י קורקוס), וההיתר של "עשו כיוצא בו" נובע לא משום שתולים בשל שמינית אלא אפילו אם יודעים אנו שהם ספיחין של שביעית כיון שעשו כיוצא בהם – הותרו. והטעם, ד"מסתמא כיון שעשו כיוצא בהם ריבה ההיתר דהיינו מה שגדל בשמינית וביטל האיסור" (לשון ר"ש בפירושו למשנה). וכן משמע מן המעשה שהובא בתוספתא. ועל פי זה מפרש הר"ש גם את הכתוב במשנה, שמותר (לת"ק) לקחת ירק "משיעשה כיוצא בו" – "ממה שנזרע במוצאי שביעית דתלין בהיתר, אי"נ מפני שריבה ההיתר על האיסור ונתבטל" ולכן – "כשעשה הבכיר הותר האפיל" אף על פי שלא עשה כיוצא בו מ"מ אם יצא הבכיר אי אפשר שלא ריבה ההיתר".

אבל על זה קשה, שאם מדובר שהספיחין גדלו בקרקע עד השמינית ונלקטו בשמינית הרי בירק הולכים אחר לקיטה, ואם כן אינם כלל ספיחי שביעית, וצריכים להיות מותרים מיד. וכתב הר"ש בפירושו למשנה: "ואף על גב דבירק אזלין בתר לקיטה מכל מקום חיישינן שלא יהא מן הנלקט בשביעית ועוד דבירק שנגמר גידולו בשביעית לא אזלין בתר לקיטה". והנה, לפי התירוץ השני מדובר בירק שנגמר גידולו והר"ש לשיטתו שהבאנו לעיל ולפי הפירוש הראשון אף שמעיקר הדין הותר הירק מיד כיון שנלקט בשמינית, חששו חכמים שמא יהא מן הנלקט בשביעית שהטמינו ולפיכך הרחיבו את גזירת ספיחין גם לירק הנלקט בשמינית עד זמן של "עשו כיוצא בו" שאז אין טעם בגזירה.

ואפשר גם לומר שהמשנה מדברת על נושא אחד, והתוספתא מדברת על נושא שני, ושניהם נכונים להלכה. התוספתא אכן מדברת (כפי שמוכח מלשונה) על ספיחי שביעית ששהו בקרקע ויצאו למוצאי שביעית, ואז טעם ההיתר הוא מפני שרבה ההיתר על האיסור. והמשנה מדברת (כפי שמשמע מלשונה ומן הירושלמי ולא כפי שניסה הר"ש להשוותה לתוספתא) על דין לקיחה מן השוק, וזהו אכן היתר מטעם שתולין שהם של שמינית כיון שעבר זמן של "עשו כיו"ב", ושני ההתרים נכונים. וכן כתב מהר"י קורקוס בפירושו על הרמב"ם.

ולכאורה, אפשר היה לפרש פירוש אחר לחלוטין. שהמשניות המתירות בשמינית אחר זמן שעשו כיו"ב יתירות אפילו ספיחין של שביעית שלקטו בשביעית! וכך חשב לפרש מהר"י קורקוס ברמב"ם והטעם: "מפני שאינו נהנה משל שביעית וליכא למיגזר שיזרע ויאמר, מאליהן עלו. כי זה הוא טעם האיסור לדעת רבינו (הרמב"ם בפ"ד) כאשר נתבאר, וכיון שאסורים

עד שיעור שיזרעם במוצאי שביעית ויעשו כיוצא בהם, לא זרע להו בשביעית ודמאי למאי דאמרינן גבי שבת ויום-טוב "אסורין בכדי שיעשו", וכמו שמותר לדעת רבינו ספיחי בשביעית אחר חנוכה כאשר כתבתי, כן מותרין כשעשו כיוצא בהן. וגבי ירק דשרי מיד, נימא דכיון שגדל בזמן מועט, מפני זמן מועט לא חשו, אלא שאין זה דרך הירושלמי וגם שאינו נראה למה שני זמנים, חנוכה ויעשו כיוצא בהם, וברור הוא שאין זה מתישב, ואין צורך להאריך בו, וכתבתיו משום יגדיל תורה ויאדיר" (אגב, בהבנה זו הבין הראב"ד את הרמב"ם ותמה עליו) והחזון-איש הוכיח שאי אפשר לפרש כן מן המשנה בתרומות שפסקה הרמב"ם: שהזורע ספיחי שביעית אחר שביעית הגידולין מותרין, והרי עד שגדלו גידולים עשה כיוצא בו ובכל זאת דוקא הגידולים מותרים ולא הספיחין עצמן, לפי שנלקטו בשביעית. יש לזכור גם את דברי ר"נ גאון שהבאנו בפרק הקודם שפירש את הסוגיא בפסחים על ספיחי שביעית שיצאו לשמינית וכתב שספיחי כרוב הם יוצאי דופן לענין זה לשיטת ר"ש והם מותרים בשמינית.

והנה כתב הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל פרק ד':
הלכה ה': "ספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה ואין תולשין אותן ביד אלא חורש כדרכו ובהמה רועה כדרכה".
הלכה ו': "ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית מראש השנה ועד חנוכה ומחנוכה ואילך הן מותרין. והזורע ספיחי שביעית אחר שביעית – הגידולין מותרין".

הלכה ז': "בצלים שיצאו משביעית למוצאי שביעית, אם עשו כיוצא בהן מותרין ואם לאו אסורין, וכן שאר הפירות אין לוקחין אותן במוצאי שביעית אלא משעשו כיוצא בהן מפירות מוצאי שביעית. עשה הבכיר הותר האפיל. ומותר ליקח ירק במוצאי שביעית מיד".
הלכה ח': "מאימתי מותר אדם ליקח לוף במוצאי שביעית משירבה החדש".

ארבע ההלכות הללו כולן עוסקות בדין ספיחי שביעית במוצאי שביעית מקורן במקורות השונים. הלכה ה' מן התוספתא לקוחה, הלכה ו' מקורה בירושלמי דמאי (ולפי גירסת התוס' בפסחים, והקושי בגירסא הרגילה – ידוע), הלכה ז' מקורה בתוספתא ובמשנה אלא שפסק כרבי בירק (בגלל הירושלמי) וכתנא קמא לגבי שאר פירות, ואף שת"ק דיבר על ירק שלמד הרמב"ם שה"ה לגבי שאר פירות (כ"מ). ויש שאמרו, שגרס שם ברישא "פירות" (מהרי"ק). הלכה ח' מקורה במשנה. אבל דברי הרמב"ם כיחידה אחת צריכים ביאור. בהלכה ה' ובהלכה ז' הוא כותב על ספיחין שיצאו למוצאי שביעית, והכונה שהם נלקטו במוצאי שביעית, אבל בהלכה ו' הוא מזכיר בסתם דין ספיחי שביעית במוצאי שביעית ויש לחקור האם גם כאן מדבר הרמב"ם על ספיחין שנלקטו במוצאי שביעית, או שמא אף על ספיחין

שנלקטו בשביעית והוא מלמדנו שגזירת איסור ספיחין היא לזמן מוגבל. עוד יש לחקור האם כשכתב ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית הוא מדבר על ירק או על תבואה וקטניות, ואיך מתיחסות ההלכות הללו למה שכתב בהלכה י"ג ובהלכה ט"ו לגבי ירק שנלקט בשמינית שהוא מותר לפי שהולכים בירק אחר לקיטתו.

והגאון החזון-איש (שביעית סי' ט' ס"ק יג, יד) כתב על דברי רבינו: "מעיקר הדין ירק של שביעית הנכנס לשמינית מותר בין לאיסור ספיחין בין לענין קדושת שביעית דירק בתר לקיטה, כמש"כ הר"ש במשנתנו ורבינו לקמן הטי"ו אבל אסרו חכמים משום גזירה שמא ילקוט בשביעית ויטמין לשמינית ואסרו חכמים משום ספיחין, ... ואין איסור זה אלא עד שיעשה כיו"ב, עשה הבכיר הותר אפיל דכיון דכבר מצוי מין זה ואין הדבר ניכר שמשמשין בפירות שביעית לא גזרו, ועוד שאין דרך להטמין משנה שעברה על זמן שיש בו כבר החדש, ואם הגיע חנוכה הותרו אף אותן שלא עשו כיו"ב כמש"כ רבינו, שכבר הוסח דעתם של בריות משביעית ואין לחוש שיתירו הנלקטים בשביעית. ונראה דבין שעשו כיו"ב או הגיע חנוכה והן עדיין במחובר ובין שנלקטו... הותרו ואין בהן משום איסור ספיחין...

והא דמותרין ספיחין אחר חנוכה או כשעשו כיו"ב היינו דוקא כשנלקטו אחר ראש השנה אבל אם נלקטו בשביעית אסורין לעולם כדאמר בירושלמי פ"ב ה"ה בפול המצרי שיצא לשמינית מותר והיינו על כרחך לאחר שעשה כיו"ב ודוקא שיצא לשמינית אבל נלקט בשביעית אסור. ואין לומר דנלקט בשמינית מותר מיד, ונלקט בשביעית מותר לכשיעשה כיוצא בו, שהרי תניא בתוספתא בבצלים שלקטו במוצאי שביעית שהן אסורין אם לא עשו כיו"ב. וכן הוא בדברי רבינו דירק שיצא למוצאי שביעית אזלינן בתר לקיטה לענין איסור ספיחין, והיינו לענין היתרן לכשיעשה כיו"ב.

ואחר שעשה כיו"ב או שהגיע חנוכה מותר ליקח ירק מעם הארץ דתלינן שנלקט אחר ראש השנה ולא חיישינן שמא נלקט בשביעית...

...ודברי רבינו סתומין מאד, שכתב בהלכה ה' ספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה והיינו שיצאו במחובר, והוה ליה לפרש שדין זה בירק דוקא אבל תבואה וקטניות אם הביאו שליש אחר ראש השנה מותרין מיד. ובהלכה ו' כתב ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית מראש השנה ועד חנוכה וכו' והו"ל לפרש שאותן שנלקטו בשביעית אסורין לעולם, ואותן שנלקטו אחר ראש השנה משתרין אחר חנוכה, ודוקא ירק אבל תבואה וקטניות שהביאו שליש קודם ראש השנה אף אם קצרן אחר חנוכה אסורין לעולם, וכבר פירש הראב"ד דברי רבנו דמתיר ספיחין שנלקטו בשביעית כשיגיע חנוכה, ותמה עליו. וממה שכתב רבינו והזורע ספיחי שביעית אחר שביעית הגידולין מותרין שמעינן דהספיחין שנלקטו בשביעית אסורין לעולם".

החזון איש הבין בדברי הרמב"ם שלא יתכן שדיבר על ירקות שנלקטו בשביעית שהם בודאי אסורים לעולם. וכן תבואה וקטניות שחל עליהם שם ספיחי שביעית דהיינו שהגיעו לעונת המעשרות בשביעית אסורים לעולם. והוכיח זאת משתי הוכחות: האחת, שהרמב"ם כתב שהזרע ספיחי שביעית – גידולו מותרין. והרי עד שיגדלו גידולים ודאי יעבור זמן של כיו"ב ואם נאמר שיש היתר אז לספיחי שביעית עצמם מדוע להתיר דוקא את הגידולים.

והוכחה שניה מהירושלמי, ש"פול המצרי שיצא לשמינית – מותרין ומשמע, שאם נלקט בשביעית אסור. ולכן דחה הנחה (שהראב"ד הניח) שכונת הרמב"ם לומר שלספיחי שביעית עצמם יש היתר אחר זמן מסויים בשמינית. ופירש את כל ההלכות ברמב"ם בירק שנלקט בשמינית. ואף שירק שנלקט בשמינית אין בו משום ספיחים, וא"כ היה צריך להיות מותר מיד, פרש החזו"א ברמב"ם שהיתה עוד גזירת חכמים (המרחיבה את איסור אכילת ספיחין) שאף הירק הזה שמעיקר הדין הותר, חששו חכמים שמא ילקוט בשביעית ויטמין לשמינית ולכן אסרוהו. וזה כפי שפירש הר"ש. ואת האיסור הזה (ואותו בלבד) הגבילו עד חנוכה או עד שיגדל כיו"ב ממוצאי שביעית שאז לדעת החזו"א אין חשש "דכיון דכבר מצוי מין זה ואין הדבר ניכר שמשמשין בפירות שביעית לא גזרו. ועוד שאין דרך להטמין משנה שעברה על זמן שיש בו כבר חדש ואם הגיע חנוכה כבר הוסח דעתם של בריות משביעית".

והנה פירוש זה קשה. ראשית מפני שלפיו כל דין ספיחי שביעית בשמינית מתבסס על איסור חדש מדרבנן על ירק שנלקט בשמינית ומעיקר הדין אין בו איסור, ולא בגמרא ולא ברמב"ם מצוינת גזירה כזו. ועוד קשה, שלפי זה מה שכתב הרמב"ם בהלכה י"ג ובהלכה ט"ו שירק שלקט בשמינית מותר, אינו מדויק, והכונה שם מותר אחר שעשה כיו"ב, וזה לא כתב הרמב"ם. ומלבד זאת קיימות לפירוש החזו"א כל התמיהות שהוא עצמה תמה ברמב"ם לפי פירושו וכתב שדבריו סתומין מאד כפי שצטטנו לעיל".

וגם הר"ש, בפירושו למשנה, לא אמר שספיחי שביעית שיצאו לשמינית נאסרו לעולם, אלא שעל ירק שיצא למוצאי שביעית הקשה הר"ש, שהרי הולכים בירק אחר לקיטה, ותירץ בתירוץ אחד, כמו שהביא החזו"א, שאף שהיה צריך להיות מותר, גזרו בו שמא ילקוט בשביעית ויטמין לשמינית. אבל יתכן שגם תבואה וקטניות שהביאו שליש בשביעית ויצאו לשמינית, גם הם הותרו אחר שעשו במוצאי שביעית כיוצא בו, וזה מתאים לטעם הר"ש שההיתר מבטל את האיסור.

וגם מה שהוכיח החזון-איש אינו אלא שירק שנלקט בשביעית נאסר לעולם וזה ודאי נכון גם לגבי תבואה וקטניות שהביאו שליש בשביעית ונקצרו

שנאסרו לעולם אבל תבואה וקטניות שהביאו שלישי בשביעית ויצאו (בקרקע) למוצאי שביעית עד כדי שעשו כיוצא בו מנין לו לחזון-איש שנאסרין.

והנה, אפשר לקבל את הנחתו של החזו"א שספיחי שביעית שנלקטו בשביעית אסורין לעולם וכפי שהוכיח מדין הגידולין ומן הירושלמי של פול, אבל למרות זאת אפשר לפרש פירוש אחר ברמב"ם על פי המשך לשונו, שלא יהיו בו כל הקשיים האמורים לעיל. וזאת, בהנחות החולקות על דברי החזו"א ולפיהן, ירק שנלקט בשמינית – מותר מיד. (וההוכחה היחידה שהוכיח החזו"א נגד טענה זו היא מבצלים וזו בהנחה שבצלים הולכים בהם אחר לקיטה) ותבואה וקטניות שהביאו שלישי בשביעית ולא נלקטו ויצאו למוצאי שביעית עד בכדי שיעשו כיוצא בו – הותרו (מה שנראה לפי טעם הר"ש ומתוך דברי מהר"י קורקוס).

נתרץ את תמיהות החזו"א ברמב"ם:

בהלכה ה' כתב הרמב"ם: "ספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה". הבטוי "שיצאו" מתיחס בבירור לכך שהספיחין עדיין נמצאים בקרקע. וברור גם שהרמב"ם מתיחס ל"ספיחין של שביעית" כלומר, שכותרת זו כפופה להגדרותיו בהלכות ט"י"ג מה נקראים "ספיחי שביעית", ומה נקראים ספיחי ששית או ספיחי שמינית. ושם כתב שלתבואה, קטניות וירקות יש שלב מכריע הקובע אם הם ספיחי שביעית או לא. וכתב שלירק, קובעת הלקיטה. ובפירוש כתב, בהט"ו שאם נלקט ירק במוצאי שביעית – הוא מותר משום ספיחין. ואם כן, אינו בכלל ספיחי שביעית, ולא עליו מתיחסת ההלכה שלנו, שכותרתה "ספיחין של שביעית". והרמב"ם אינו מדבר על ירק שנלקט במוצאי שביעית, שהוא מותר מיד, אלא על תבואה וקטניות שהגיעו לעונת המעשרות בשביעית, והם ספיחי שביעית, ואם נשארו בקרקע ויצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה גם אז. והלכה ו' הינה המשך ישיר של הלכה ה': – "ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית" – כלומר, אותו איסור שדבר עליו הרמב"ם בהלכה ה' שהתיחס לספיחי שביעית שיצאו למוצאי שביעית (דוק), "ספיחי שביעית" ולא ירק שנלקט בשמינית שמותר מיד "שיצאו למוצ"ש" ולא תבואה וקטניות שנלקטו בשביעית שאסורין לעולם) – עד חנוכה. מחנוכה ואילך הם מותרים. וכתב מהר"י קורקוס בפירושו לרמב"ם הטעם: "כיון שעיקר האיסור אינו דבר תורה אלא מדברי סופרים ומשום קנס וחשש מפני שלא יזרע וכו' אין לחוש לכך כיון שאינו נהנה מהם עד חנוכה" ואף שאפשר לטעון אותה טענה גם לגבי ספיחי שביעית שנלקטו בשביעית והטמינם עד חנוכה של שמינית – שאין טעם בגזירה, הרי כיון שאסרו את ספיחי שביעית שנלקטו בשביעית, אסרום לעולם.

ובהלכה ז' כתב, שבצלים שיצאו למוצאי שביעית אם עשו כיוצא בהם מותרים. והיינו אף קודם חנוכה וזהו מטעם שרבה ההיתר על האיסור ומבטלו.

בחלק השני של ההלכה כתב הרמב"ם על קניית פירות בשוק ואמר שאם עבר זמן שעשו כיוצא בהם מפירות שמיינית מותר ליקח פירות סתם כיון שאפשר לסמוך שהם פירות מוצאי שביעית או פירות שביעית שיצאו בקרקע למוצאי שביעית, ולא פירות שנלקטו בשביעית.

ובסוף ההלכה כתב שמותר ליקח ירק במוצאי שביעית – מיד. והכונה, בלא לחשוש שהוא נלקט בשביעית ונאסר לעולם. והטעם, או כפי פירוש הר"ש בשם הירושלמי, מפני שמביאים ירקות מחו"ל (ועיין ברדב"ז ובחזו"א שפירשו טעם זה), או כפי הגר"א בשם אותו הירושלמי מפני שגדל הירק בשנים או שלשה ימים לא חששו (וכן במהר"י קורקוס ועיין שבה"א). ולפי דברינו ברמב"ם אפשר לומר עוד שההיתר הוא מפני שאפשר לתלות שנלקט במוצאי שביעית, וירק הולכים אחר לקיטתו, ולפירושו מותר מיד, והלוקח בשוק יכול לסמוך שעתה נלקט ולא שנלקט בשביעית כיון שלא מסתבר שיעשו זאת אם יותר כשילקטנו במוצאי שביעית.

העולה מדברינו ברמב"ם הוא, שספיחי שביעית שנלקטו בשביעית, אסורין לעולם (ובזה, כמהר"י קורקוס וחזו"א). וירקות שנלקטו בשמינית, מותרים מיד (כפשט הרמב"ם בהלכה טו). וספיחי שביעית (תבואה וקטניות שהביאו שליש בשביעית) שיצאו בקרקע למוצאי שביעית ונלקטו, אסורים עד חנוכה, או עד שיעשו כיוצא בו משל מוצאי שביעית. ולקיחה בשוק של פירות או ירק מותרת במקביל לזמן שאפשר לתלות שהם מהמותרים. (ירק – מיד ושאר פירות משיעשו כיו"ב). ובפאת השולחן תירץ לחלק בין זמן חנוכה לזמן כיו"ב. שכאשר אין ידוע שהם משביעית זמן חנוכה, מתיר. וכשידוע שהם משביעית אסורין עד שיעשו כיו"ב (והחילוק לפי מהר"י קורקוס ביארנו לעיל).

ולפי פירוש זה ברמב"ם מתורצות כל תמיהות החזון איש בלשון הרמב"ם וההלכות מדויקות בלשונם.

אך מה שכמובן קשה לפירושו שהרי בצלים דינם כירק ואם כן הרי נלקטו בשמינית וצריכים להיות מותרים מיד. אך קושיא זו אפשר לתרץ (מעין תירוץ השני של הר"ש במשנה). שהרי הרמב"ם כתב בהלכה י"ז דין הבצלים (ומקורו במשנה) שאם הם סריסים, הזמן הקובע הוא מניעת מים שלושים יום, ואם הם של בעל, כשמנע מהם מים שלוש עונות. ואם כן אפשר לפרש גם כאן, שבצלים אין הולכים בהם אחר לקיטתם שהיתה בשמינית במקרה שמנע מהם מים כני"ל בשביעית כך שגמר פרי שלהם היה בשביעית (לטעם מהר"י קורקוס או מפני שכיון שאינם מושקים במים לא נקראים גדל על רוב מים ובטל מהם שם ירק וכן משמע מהסוגיא ברי"ה), ולכן יש

להם דין של ספיחי שביעית ונאסרו כשיצאו בשמינית עד שיעשו כיוצא בהם. וגם מי שימאן בתירוצנו זה על בצלים ויפרש כתירוץ השני של הר"ש (על המשנה) וכדברי החזו"א, שגם על ירקות שנלקטו בשמינית נגזרה גזירה עד כיוצ"ב (מה שדוחק ברמב"ם הט"ו) גם אז עדיין יוכל לסבור שתבואה וקטניות שהביאו שליש בשביעית ונקראו ספיחי שביעית ויצאו למוצאי שביעית עד בכדי שיעשו כיוצא בהם הותרו ואין מוכרחים דברי החזו"א לאסור אותם בכל מקרה כשחל עליהם שם ספיחי שביעית וצ"ע.